

FIGYELŐ

A történelmi materializmus és a marxista szociológia viszonyának egyes kérdései a Szovjetunióban

Az elmúlt év november és december hónapjaiban alkalmam volt a történelmi materializmus és a marxista szociológia tárgyának kérdését tanulmányozni a Szovjetunióban. E kérdés az utóbbi években felvetődött a marxista filozófián belül, s nálunk is élénk érdeklődés mutatkozik iránta, nemcsak az egyetemi filozófiai oktatásban és tudományos munkában, hanem általában az egyetemi társadalomtudományi tanszékek oktatási és tudományos munkájában is. E kérdés tudományos kidolgozása mind az egyetemi világnézeti oktatás, mind a társadalomtudományi szakoktatás és tudományos munka számára is jelentős. Ezek alapján szükségesnek látszik a tájékoztatás arról, hogyan áll a marxista szociológia problémáinak kidolgozása a szovjet filozófiai tudományokban.

A történelmi materializmus és a marxista szociológia viszonyának kérdése a szovjet filozófusok között jelenleg nem előtérben álló tudományos probléma. A marxista szociológia problémája több vonatkozásban felvetődött már az utóbbi években, azonban néhány cikktől és tanulmánytól eltekintve, a kérdés alapos, tudományos kidolgozása, megvitatása még nem történt meg, s jelenleg sem áll előtérben. Általánosságban tehát azt lehetne mondani, hogy az első előkészítő lépések történnek a Szovjetunióban annak érdekében, hogy tisztázzák a történelmi materializmus és a marxista szociológia viszonyát. Ezen előkészítő munka során volt alkalmam jó néhány érdekes állásponttal, véleménynel, nézettel megismerkedni fenti kérdéssel kapcsolatban. A főbb nézetek lényegéről vázlatosan e cikkben számolok be.

A szovjet filozófusok túlnyomó többsége abból indul ki, hogy a marxista szociológia kidolgozása, tárgyának meghatározása nem lehetséges a történelmi materializmustól függetlenül. Nem lehetséges az alábbiak következtében. A szociológia mint tudomány a társadalom általános törvényszerűségeit kutatja. A társadalom viszont nem egy stagnáló jelenség, hanem állandóan mozgásban, fejlődésben van. A „társadalom” így azonos a „társadalom fejlődésével”, a „társadalom történetével”. A „társadalom” a történetileg létrejött és fejlődésben levő társadalmakat, társadalmi formációkat jelenti, amely fejlődés az ősközösségtől a kommunizmushoz tart. A társadalom fejlődésének tudományos materialista filozófiai elméletét pedig a történelmi materializmus adja, szemben a XVIII. és XIX. század idealista történetfilozófiájával. Ezért a társadalomról, a társadalom fejlődéséről tudományos nézet nem lehetséges a történelem materialista felfogásának figyelmen kívül hagyásával. Ezért helyes, tudományos marxista állásfoglalás a marxista szociológia kérdésében, amely a társadalom általános törvényszerűségeit kutatja, csak a történelmi materializmus alapján, abból kiindulva lehetséges. Ezen alapvető marxista állásfoglaláson belül persze lehetségesek különböző nézetek a marxista szociológia és a történelmi materializmus tárgyának viszonyát illetően. Jelen cikkben elsősorban három ilyen álláspontot ismertetek, majd utalok arra, hogy néhányan a történelmi materializmuson kívül keresik a marxista szociológiát, végül fenti kérdéssel kapcsolatos saját véleményemet vázolom röviden.

*

1. Egyes szovjet filozófusok szerint a történelmi materializmus és a marxista szociológia között abszolút azonosság van, a *marxi-lenini szociológia teljes egészében, minden vonatkozásban azonos a történelmi materializmussal.*

Azt az álláspontot, amely szerint a marxista szociológia abszolúte azonos a történelmi materializmussal, talán legvilágosabban Tugarinov professzor, leningrádi szovjet filozófus fogalmazta meg a történelmi materializmus kategóriáiról írott művében.¹ Álláspontjának megértéséhez szükséges megvizsgálni, hogyan értelmezi a szociológia tárgykörét, mivel foglalkozik szerinte a szociológia? A szociológiának az általános társadalmi törvényszerűségeket kell vizsgálnia, feltárnia. Ezzel kapcsolatban bírálni kell a mai nyugati polgári szociológusok véleményét, akik a szociológiát szélesebb értelemben fogják fel. Szerintük a szociológia az összes társadalmi jelenségekkel foglalkozik. (Ugyan-ebben a vonatkozásban bírálja a mai polgári szociológusok felfogását a szociológiáról Fedoszejev, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, az 1958. évi moszkvai nemzetközi szociológiai kongresszus egyes kérdéseiről írott cikkében.² Rámutat arra, hogy egyes polgári szociológusok a szociológián ma a társadalomtudomány egészét értik. „Számukra a szociológia — mindent magában egyesítő társadalomtudomány.”) A marxizmus felfogása szerint a szociológiának föl kell tárnia a társadalom fejlődésének általános törvényszerűségeit, a társadalmi fejlődés oldalait, azok egymással való kapcsolatát, a társadalmi fejlődés tendenciáját. Ilyen értelemben — mondja Tugarinov professzor — a marxista szociológia egybeesik a történelmi materializmussal.

Idézett művében Tugarinov kifejti, hogy a történelmi materializmus kategóriáinak két csoportja van. A történelmi materializmuson belül 1. filozófiai és 2. szociológiai kategóriákat találunk. Melyek a történelmi materializmus filozófiai kategóriái? A dialektikus materializmuson belül olyan kategóriákat találunk, mint pl. lét, anyag, tudat stb. Ezek a legáltalánosabb jellegű kategóriák, amelyek az egész anyagi világra érvényesek, azok legáltalánosabb sajátosságait tükrözik. E kategóriák nem elég konkrétak a társadalmi élet sajátosságainak tükrözésére, szükséges ezek konkretizálása, alkalmazása a társadalmi életben. Ezek az általános filozófiai kategóriák a történelmi materializmus filozófiai kategóriáiban konkretizálódnak a társadalom történetére. A dialektikus materializmus ezen kategóriáit a történelmi materializmus olyan kategóriái alkalmazzák a társadalomra, mint pl. „társadalmi lét”, „társadalmi tudat”, „anyagi társadalmi viszonyok”, „alap”, „felépítmény” stb. Ezek a történelmi materializmus filozófiai kategóriái.

A történelmi materializmus kategóriáinak másik csoportját a szociológiai kategóriák alkotják. Ezek adják a történelmi materializmus kategóriáinak többségét. Ilyenek: „gazdaság”, „politika”, „termelési viszonyok”, „osztályharc”, „demokrácia”, „diktatúra” stb. Ezek a kategóriák tovább konkretizálják a történelmi materializmus filozófiai kategóriáit a társadalom történetére. Ezek már bizonyos szaktudományi jelleggel is rendelkező kategóriák.

A marxista szociológia a kategóriák fenti két csoportjával azonos, tehát teljesen azonos a történelmi materializmussal. A marxista szociológiának vannak filozófiai és szociológiai kategóriái. A történelmi materializmus szociológiai kategóriáinak beletartozása a marxista szociológiába egyértelmű. De miért tartoznak bele a történelmi materializmus filozófiai kategóriái? Azért, mert ezek a filozófiai kategóriák már a *társadalom* sajátosságait, a társadalom fejlődésének általános törvényszerűségeit fejezik ki, a társadalom történetére alkalmazott kategóriák, amelyek nélkül a társadalomról helyes, valóságos képet nem kaphatunk. Így a tudományos marxista szociológiának, amely a társadalom általános törvényszerűségeit vizsgálja, magába kell foglalnia a történelmi materializmus filozófiai kategóriáit is.

Ebből következően a marxi—lenini szociológia egyrészt filozófiai, másrészt szakjellegű tudomány. Nem olyan értelemben szaktudomány, mint az egyes konkrét speciális társadalmi vagy természeti szaktudományok (történelem, nyelvtudomány, biológia stb.), hanem általánosabb jellegű, de van bizonyos szaktudományi jellege annyiban, amennyiben olyan társadalmi jelenségek konkrét kutatásával összekapcsolódik, mint osztály, nép, állam stb. Egy hasonlóan világosabban meg lehetne érteni a marxista szociológia szaktudományi jellegét. A marxista szociológia szaktudományi jellege hasonló a biológia tudományán belül a biológia elméleti részéhez, pl. Darwin evolúciós elméletéhez.

E felfogás szerint tehát a történelmi materializmus — marxista szociológia, e két diszciplína között abszolút azonosság van.

¹ V. P. Tugarinov : A történelmi materializmus kategóriáinak kölcsönös viszonya. Leningrád. Egyetemi Kiadó. 1958. (oroszul).

² P. N. Fedoszejev : A békés egymás mellett élés problémája a szociológiai vizsgálódásokban és a szociológiai oktatásban. Voproszi filozofii. 1958. 4. sz.

2. Legáltalánosabban elterjedt álláspont a történelmi materializmus és marxista szociológia viszonyának kérdésében a szovjet filozófusok között az, hogy a *marxi—lenini szociológia a történelmi materializmus konkretizálása az egyes társadalmi-gazdasági formációkra*. Tudomásom szerint ezzel az állásponttal ért egyet a „Voproszi filozofii” szerkesztőbizottsága, ezt az álláspontot tükrözi a „Voproszi filozofii”-ban a marxista szociológiával összefüggő három cikk³ is, ezzel találkoztam a Moszkvai Állami Egyetem filozófiai fakultásán is. Ezen álláspontot ismertetve, először e felfogás lényegét jellemezzük, utána ezen álláspontot képviselő egyes szovjet filozófusok nézeteit vizsgáljuk meg közelebbről.

Mi e felfogás lényege? Ezen álláspontot képviselő szovjet filozófusok abból indulnak ki, hogy a történelmi materializmus — tudományos szociológia. A történelmi materializmus tette a szociológiát tudománnyá azért, mert a társadalom történetének materialista értelmezésével feltárta a társadalom történetének általános mozgástörvényeit, ezzel feltárta a társadalmi—gazdasági alakulatok (társadalmi formációk) keletkezésének, fejlődésének, egymást felváltó folyamatának törvényszerűségeit. A történelmi materializmus adott először az emberi tudomány, az emberi megismerés fejlődésének történetében helyes általános képet a társadalomról, a társadalom általános törvényszerűségeiről, feltárva a társadalom történetének törvényszerű menetét. *A marxi szociológiának a történelmi materializmusra kell épülnie, illetve a történelmi materializmus alkotja a marxista szociológia alapvető lényegét, fő tartalmát.*

A marxi—lenini szociológia azonban bizonyos vonatkozásban tovább megy a társadalom törvényszerűségeinek feltárásában a történelmi materializmusnál. Tovább megy olyan értelemben, hogy a történelmi materializmus által feltárt általános szociológiai törvényeket⁴ az adott társadalmi formára konkretizálja. Ezek szerint vannak általános szociológiai törvények, amelyek a történelmi materializmus tárgyát képezik. Ilyenek pl. a termelőerők és termelési viszonyok összefüggésének törvénye, az alap- és felépítmény viszonyának törvénye, a társadalmi lét és társadalmi tudat viszonyának törvénye, a gazdaság és politika összefüggésének törvénye stb. Ezek az általános szociológiai törvények mindig konkrét formában érvényesülnek, hatnak, azaz e törvények mindig meghatározott társadalmi formában érvényesülnek. A marxi—lenini szociológia feladata: *az általános szociológiai törvények konkretizálása az egyes társadalmi— gazdasági alakulatokra és ezzel kapcsolatban konkrét szociológiai kutatás folytatása.* Pl. az osztályharc törvényen keresztül könnyen feltárható a történelmi materializmus és a marxista szociológia azonossága és meghatározható az utóbbi sajátossága.

A történelmi materializmus általános elméleti alapot ad az osztályharc törvényszerűségének vizsgálatához, amennyiben a történelem materialista értelmezése alapján bebizonyítja, hogy az osztályharc szükségszerű az elnyomott és uralkodó osztályok között, hogy az osztályharc társadalmi törvény, amely a társadalom fejlődésének ahhoz a szakaszához kötött, amikor magántulajdon létezik, hogy az osztályharc törvényszerű tendenciája önmaga megszüntetése felé haladás, az osztályharc elvezet az osztályok megszüntetéséhez, az osztályharc a proletárdiktatúrán keresztül törvényszerűen az osztály nélküli társadalomhoz, a kommunizmushoz vezet. A történelmi materializmus tehát az osztályharcot mint általános szociológiai törvényt vizsgálja, illetve a szaktudományok (főként a történettudomány) által e kérdésben feltárt tényeket általánosítja az osztályharc szociológiai törvényében.

De az osztályharc mindig konkrétan, sajátosan jelentkezik az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokban. A társadalmi termelés alapján az egyes társadalmakban különböző osztályok jönnek létre, az osztálytársadalmakat alkotó egyes társadalmi-gazdasági alakulatoknak (rabszolga, hűbéri, kapitalista társadalmi-gazdasági alakulat) különböző az osztályszerkezete. Sőt továbbmenve: az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok egyes fejlődési szakaszaiban is van különbség az osztályok és osztályharc között, az osztályok egymáshoz való viszonyában eltérő vonások jelentkeznek egy-egy

³ V. V. Kolbanovszkij: A marxista szociológia tárgyról. Voproszi filozofii. 1958. 8. sz.

P. N. Fedoszejev: A békés egymás mellett élés problémája a szociológiai vizsgálódásokban és a szociológia oktatásában. Voproszi filozofii. 1958. 4. sz.

A. I. Verblin, V. Zs. Kelle, M. A. Kovalzon: Történelmi materializmus és szociológia. Voproszi filozofii. 1958. 4. sz.

⁴ Itt a szociológiai törvény jelentése: a társadalom történetének, fejlődésének általános törvényszerűsége. Egyesek, pl. V. P. Tugarinov idézett művében, más értelemben beszélnek szociológiai törvényekről.

társadalmi formáció két fejlődési szakaszában. Így pl. a kapitalizmus két szakaszának, a monopóliumok előtti kapitalizmusnak és a monopolkapitalizmusnak az osztályszerkezete között az alapvető azonosság (két alapvető osztály: a proletáriátus és a burzsoázia antagonistikus szembenállása) mellett vannak lényeges különbségek (pl. a burzsoázia osztályon belül a monopolkapitalisták rétegének kialakulása stb.). A marxi szociológia feladata, hogy az osztályok konkrét mechanizmusát, az osztályszerkezetet és az osztályharc jellemző sajátosságait feltárja az egyes társadalmi formákban, az egyes fejlődési szakaszokban, az egyes országokban. A történelmi materializmusból kiindulva ilyen módon a marxista szociológiai kutatásnak megvan a maga sajátos tárgya, területe. A marxi szociológia tehát ezen álláspont szerint a történelmi materializmus által feltárt általános szociológiai törvények konkrét működését tanulmányozza az egyes konkrét társadalmi—gazdasági alakulatokban.

Ezen általános ismertetés után konkrétan vizsgáljunk két véleményt, amelyekben fenti álláspont tükröződik. 1958. jan. 6—12. között Nemzetközi Szociológiai Értekezlet volt Moszkvában. Az értekezleten a szovjet filozófusok által a marxista szociológiáról kialakított álláspontot tükrözi P. N. Fedoszejevnek, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának „A békés egymás mellett élés problémája a szociológiai vizsgálódásokban és a szociológiai oktatásban” c. cikke, amely a marxista szociológia néhány általános elméleti kérdését is felveti.

Fedoszejev cikkében kifejti azt a lenini tanítást, hogy a marxisták nem ismerik el az olyan szociológiát, amely az általában vett társadalommal foglalkozik, s mintegy uralkodik a többi társadalomtudomány felett. „A marxista szociológia a fejlődésben, konkrét történelmi megtestesülésében szemlélt társadalmi élet materialista felfogása. A társadalmi fejlődés alaptörvényeit feltáró történelmi materializmus nem törekszik a gazdasági, a történelmi és a többi társadalomtudomány pótlására, az utóbbiak számára a megismerés módszeréül szolgál, maga viszont ezekre a tudományokra támaszkodva állítja fel általánosításait. A marxizmus nemcsak hogy nem tagadja a szociológiát, hanem tudományos alpra helyezi, és mint tudományt, sokoldalúan fejleszti.”⁵ A továbbiakban bírálja a jelenlegi nyugati polgári szociológiában megnyilvánuló két szélsőséges álláspontot a szociológia tárgyaról, jellegéről, természetéről, feladatáról. 1. A polgári szociológusok közül egyesek igyekeznek fenntartani a szociológia általános elméleti jellegét. Az ilyen szociológia pl. általában beszél társadalomról, államról, nemzetről, emberi csoportokról stb. Minthogy azonban a szociológia ilyen felfogása alapján a valóságos társadalmi folyamatot nem lehet elemezni, formális tudománnyá változtatják a szociológiát, amely csupán a különböző társadalmi kategóriák rendszerezésével és osztályozásával foglalkozik. Ez a formális szociológia, melynek legjellemzőbb kifejezője Wiese német polgári szociológus munkássága. 2. A másik, az elterjedtebb irányzat a másik véleletet képviseli, azaz nem általános elméleti jellegűnek értelmezi a szociológiát, hanem a társadalmi jelenségek leírását tekinti a szociológia feladatának. Ezen irányzat teljesen figyelmen kívül hagyja a szociológia, illetve a társadalom általános elméleti kérdéseit. A szociológia így a társadalmi élet különböző oldalainak (falusi élet, ipari üzemek, város, család stb.) szociográfiájává válik, vagy a szociológia felolvad a statisztikában. Tehát vagy absztrakt elméleti módon, vagy empirikus módon fogják fel a szociológiát, a szociológiai kutatás feladatát.

A szociológia ilyen felfogása nem adja vissza a társadalom valóságos viszonyait. A szociológia legfontosabb feladata a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek, a fejlődés döntő jelentőségű, a társadalmi élet valamennyi oldalát meghatározó hajtóerőinek a vizsgálata. „A valamennyi társadalomtudomány összességére támaszkodó marxi—lenini szociológia a történelmi fejlődés általános törvényszerűségeinek a vizsgálatát a társadalmi élet különböző oldalainak az egyes országok konkrét viszonyai között konkrét elemzésével kapcsolja szervesen egybe. E mellett a szociológiai vizsgálódásokkal szemben legfőbb követelménye, hogy tartsanak kapcsolatot a gyakorlattal, a haladó irányú társadalmi fejlődés szükségleteivel.”⁶ E meghatározásban megnyilvánul a marxista szociológia olyan felfogása, hogy az a történelmi materializmus konkretizálása, az egyes országok konkrét viszonyainak elemzése a társadalom fejlődésének általános törvényszerűségei szemszögéből.

Fedoszejev cikkében kifejti, hogy a Szovjetunióban a szociológiai vizsgálódások középpontjai a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának és a Szövetséges Kőztársasá-

⁵ P. N. Fedoszejev: i. m. Voproszi filozofii. 1958. 4. sz. 4. o.

⁶ Uo. 5. o.

gok Tudományos Akadémiáinak filozófiai, gazdaságtudományi, jogtudományi, etnográfiai, világgazdasági problémákkal és nemzetközi viszonyokkal foglalkozó intézetei és az ezeknek megfelelő egyetemi és főiskolai tanszékek. Ebből az látszik, hogy szociológiai kutatással nemcsak a filozófia, hanem egyes szaktudományok keretén belül is foglalkoznak. Ebből logikusan következik, hogy a szociológián belül is bizonyos tagozódás van, hogy a marxista szociológián belül is vannak 1. általánosabb elméleti, és 2. konkrét jellegű kérdések. Fedoszejev a szovjet egyetemi hallgatók szociológiai oktatásával kapcsolatban elmondja, hogy van 1. általános szociológia, amely azonos a történelmi materializmussal és 2. szakjellegű (konkrét) szociológia, azaz konkrét szociológiai problémák az egyes szaktudományokban (gazdasági, történelmi, jogi, etnográfiai), amelyek ezen szaktudományok általános elméleti részeiben találhatók.

Itt nyilvánvalóan csak nagyon általánosságban felvetett problémáról van szó, azonban az általános kérdésfeltevés mögött is látszik, hogy a *marxista szociológia tárgy-körének meghatározása felveti a társadalomtudományok osztályozásának kérdését*, hogy a marxista szociológia tárgykörének pontos tisztázása nem lehetséges a társadalomtudományok klasszifikációja kérdésének megoldása nélkül. E probléma megoldását sürgetően felveti a társadalomtudományok óriási fejlődése, differenciálódása is a XIX. és XX. sz.-ban.

V. V. Kolbanovszkij „A marxista szociológia tárgyról” c. cikkében szintén abból indul ki, hogy a történelmi materializmus képezi a marxista szociológiát. A történelmi materializmus a társadalmi fejlődés legáltalánosabb törvényszerűségeit, az ún. szociológiai törvényeket tanulmányozza. A történelmi materializmus által tanulmányozott törvényeken belül meg kell különböztetni 1. általános törvényeket, amelyek a társadalom történetének egészét jellemzik, és 2. specifikus törvényeket, amelyek egy vagy néhány társadalmi—gazdasági formációt jellemeznek. A történelmi materializmusnak tehát szerző szerint két kutatási területe van, egyrészt a társadalmi mozgás legáltalánosabb törvényeinek és kategóriáinak tanulmányozása, másrészt a konkrét történeti anyag vizsgálata, egyes társadalmi formációk, társadalmi jelenségek specifikumainak tanulmányozása az egyes történelmi periódusokban. Ez utóbbiak kutatása a történelmi materializmus módszere alapján folyik. E terület *konkrét tanulmányozása* mindenekelőtt a marxista szociológia feladata. A marxista szociológiának — mondja cikkében — *a társadalmat kell tanulmányoznia egészében, elválaszthatatlan összefüggésben részeivel, az egyes osztályokkal, az egyes társadalmi jelenségekkel, a fejlődés adott történetileg meghatározott szakaszában*. Ebben az értelmezésben a marxista szociológia tehát a történelmi materializmus, a történelmi materializmus által feltárt általános társadalmi jelenségek, törvényszerűségek további konkretizálását jelenti az adott történelmi időszakban (társadalmi formációban, országban).

Összefoglalva: mindezek az álláspontok abból indulnak ki, hogy a történelmi materializmus — tudományos (marxi—lenini) szociológia, s a marxista szociológia történelmi materializmus konkretizálása az egyes társadalmi—gazdasági alakulatokra, az egyes országok társadalmi viszonyainak általános szempontból való tanulmányozására.

3. A harmadik álláspont szerint a történelmi materializmus nem azonos a marxista szociológiával (illetve „marxista szociológiáról” nem is lehet beszélni), hanem *a történelmi materializmus a szociológiai kutatás módszere. Azaz a szociológiai kutatást a marxizmus—leninizmus, a történelmi materializmus alapjára kell helyezni*.

Ezen álláspontot teljesen csak úgy lehet megérteni, ha válaszoljuk, hogyan értelmezi az álláspont képviselője a történelmi materializmust, mit tart a történelmi materializmus tárgyának. A kiindulópont itt: a történelmi materializmus filozófiai jellegű, a dialektikus materialista világnézet szerves, elszakíthatatlan része. Ebből a szempontból is élesen bírálni kell a filozófiai revizionizmust, amely kirekeszti a marxista filozófiából a történelmi materializmust, ezzel elszakítja a marxista—leninista filozófiát a politikától, a társadalmi gyakorlattól.⁷ A történelmi materializmus, mint filozófiai tudomány a társadalom történetének materialista értelmezését jelenti. A dialektikus materializmus többek között abban a vonatkozásban haladta túl a régi materializmust, hogy a társadalom történetét materialista módon vizsgálja. A történelmi materializmus tehát lényegi-

⁷ A régi filozófiai revizionizmusra (E. Bernstein, K. Kautsky, O. Bauer, M. Adler stb.) is jellemző a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus kettészakítása, továbbá a dialektikus materializmus tagadása, a marxizmuson belül a filozófia tagadása, majd a történelmi materializmus formális elismerése mellett annak eltorzítása az alapvető kérdésekben.

leg összefügg a dialektikus materializmussal. Miben jelentkezik ez az összefüggés? Abban, hogy a dialektikus materializmus törvényei — a valóság három nagy területének (természet, társadalom, gondolkodás) általános közös törvényeinek tisztázása — nem lehetségesek a társadalom nélkül, azaz a dialektikus materializmus a történelmi materializmusban teljeseedik ki. Így pl. a dialektikus materializmus alapkérdésének, a lét és a tudat viszonya kérdésének helyes megoldását a dialektikus és történelmi materializmus együtt adja, mert pl. a tudatról nem adható helyes, általános filozófiai kép a társadalmi tudatot figyelmen kívül hagyva. A tudatról szóló általános dialektikus materialista tanítás a társadalmi tudatról szóló történelmi materialista tanításban teljeseedik ki. Viszont fordítva, a társadalmi tudat kérdése nem érthető meg teljesen a marxista ismeretelmélet nélkül. A dialektikus materializmus és történelmi materializmus tehát elszakíthatatlan gységekben vannak.

Milyen kérdések tanulmányozása tartozik tehát a történelmi materializmus tárgykörébe ezen álláspont szerint? A történelmi materializmus filozófiai tudomány, a marxista világnézet szerves része, a társadalom fejlődésének általános filozófiai elmélete. A történelmi materializmus olyan általános filozófiai törvényszerűségekkel foglalkozik — a filozófia alapkérdését konkretizálva —, hogy mi a társadalmi lét, mi a társadalmi tudat, hogyan határozza meg a társadalmi lét a társadalom fejlődését általában, így a társadalmi tudatot is, melyek a társadalmi fejlődés fő folyamatai, a társadalmi fejlődés fő oldalai, feltárja a társadalom szerkezetét, a társadalom alapját és felépítményét. Ezzel be is fejeződik a történelmi materializmus tárgyköre; ezek a kérdések filozófiai jellegű kérdések, a többi probléma, amelyeket a szokásos egyetemi tanfolyamok keretében a történelmi materializmusban tárgyalunk, már nem a történelmi materializmus tárgykörébe tartozik, hanem azok már a történelmi materializmus szociológiai alkalmazásai. Ilyen kérdések az állam, az osztály, a nemzet, a forradalom, a proletárdiktatúra stb. kérdések. Ezek közvetlenül már nem világnézeti problémák, hanem a világnézeti kérdések szociológiai alkalmazásai.

Ezen álláspont szerint nem is lehet „marxista szociológiáról” beszélni. Először van a történelmi materializmus, mint filozófiai tudomány, s másodsor a „szociológia”, amely ha tudományos akar lenni, ha a valóságot vissza akarja adni, akkor — hasonlóan a történettudományhoz — a történelmi materializmus módszere alapján kell kutatnia a társadalmi jelenségeket, a történelmi materializmus világnézetére kell épülnie. *A történelmi materializmus a szociológia világnézeti — módszertani alapja.* A szociológia, amely a materialista történelemfelfogás világnézete és módszertana alapján válik tudománnyá, a marxizmus rendszerén kívül álló diszciplína.

Milyen kérdések tanulmányozása tartozna a történelmi materializmus világnézetére és módszertanára épülő szociológiai kutatás tárgykörébe? Röviden: azok a kérdések tartoznak a szociológiai kutatások körébe, amelyek a XVIII. és XIX. sz. során a „szociológiai” kutatásban már kialakultak. Itt tehát a polgári szociológiában kialakult szociológiai kutatásról van szó, de most már nem arról, hogy azt a polgári világnézet talaján, hanem arról, hogy a marxista tudományos világnézet alapján műveljék.

Mit jelent a társadalmi jelenségek szociológiai megközelítése? Pl. az orosz nép történetével kapcsolatban meg lehet vizsgálni az egyes általános társadalmi jelenségeket, mint pl. az állam, a család, a nép, a kultúra stb. kérdéseket logikai szempontból. Ez jelenti a társadalmi jelenségekhez való szociológiai közeledést. Lehet vizsgálni az orosz nép történetének egyes konkrét eseményeit kronológiailag. Ez már a társadalmi jelenségekhez való történettudományi közeledés. Amíg tehát a történettudományban a konkrét eseményekhez való történeti közeledés a fő szempont, addig a szociológiai kutatásnál az általános társadalmi jelenségekhez (osztály, állam, nemzet stb.) való logikai közeledés az alapvető. Ez távolról sem jelenti azt, hogy igazat kell adni a polgári szociológiában uralkodó történetiség-ellenségnek, hanem azt jelenti csupán, hogy a főelv nem a történeti, hanem a logikai szempont. Nyilvánvalóan történeti szempontot is figyelembe kell venni, de a logikainak alárendelten.

Összefoglalva ezen álláspontot: a történelmi materializmus a marxista világnézet szerves része, tehát filozófiai jellegű, a társadalmi tudományok kutatási módszere. Főkérdése: a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonya; azaz a társadalom történetét a társadalmi lét fejlődése határozza meg. Általában: a társadalom történetének általános kérdéseit tárgyalja. Az általános társadalmi törvények feltárásával a történelmi materializmus a társadalmi tudományok metodológiája. Mint minden társadalmi tudománynak, úgy a szociológiának, a szociológiai kutatásnak is erre kell épülnie. A szociológia tehát ilyen értelemben nem azonos a történelmi materializmussal, kívül esik a marxizmusnak, mint tudománynak a rendszerén. Persze az így értelmezett szociológia

döntően azokat a kérdéseket tárgyalja a történelmi materializmus alapján, amelyeket a szokásos történelmi materializmus tanfolyamok magukban foglalnak. Ezen álláspont képviselői szerint jelenleg a szokásos történelmi materializmus tanfolyamokban sok szociológiai kérdést oktatunk. A helyes az lennie, ha ezeket nem a történelmi materializmuson, hanem szociológiai tanfolyamon belül tanítanánk.

Látható, hogy ez az álláspont is szervesen összekapcsolja a szociológiát a történelmi materializmussal. Összekapcsolja azt két vonatkozásban: egyrészt a szociológiai kutatásnak a történelmi materializmusra kell épülnie módszertani-világnézeti tekintetben, másrészt, amikor ezen álláspont szerint a szociológia kívül esik a történelmi materializmuson, abból indul ki, hogy a történelmi materializmus kizárólag csak általános kérdésekkel, csak filozófiai kérdésekkel foglalkozik, a kevésbé általános társadalmi jelenségeket (osztály, állam, nemzet stb.) kirekeszti a történelmi materializmusból. E kiinduló pont után foglalja el azt az álláspontot, hogy a szociológia kívül esik a történelmi materializmuson. A valóságban, a történelmi materializmus tárgyának általános értelmezését elfogadva, azt mondhatjuk, hogy e felfogás szerint is a történelmi materializmus konkrét társadalomtudományi része alkotja a tudományos szociológiát. Néhány vonatkozásban viszont ténylegesen a történelmi materializmuson kívül keresi a szociológiát.

*

A Szovjetunióban a filozófusok között vannak néhányan, akik azt a nézetet vallják, hogy a marxista szociológia a történelmi materializmuson *kívül, attól független diszciplína*, hogy tárgyköre, kutatási területe *kívül esik* a történelmi materializmus által tanulmányozott problémákon. Ezen kevés filozófus szerint a történelmi materializmus törvényein és kategóriáin *kívül* vannak olyan törvények és kategóriák, amelyekkel a marxista szociológiának kell foglalkoznia.⁸ Ilyen kategóriák pl. a népsűrűség, a család, az egyén stb. Ezen álláspont függetleníteni igyekszik a történelmi materializmustól a marxista szociológiát.

A szovjet filozófusok túlnyomó többsége elítéli ezt az álláspontot, mint a filozófiai revizionizmus megnyilvánulását a marxista szociológia tárgya kidolgozásának kérdésében. Revizionista álláspont ez azért, mert a társadalomról szóló tudományt, a szociológiát a társadalom történetének tudományos elmélete, a történelmi materializmus nélkül igyekszik körülhatárolni. Ezen nézetben a polgári szociológia által a szociológia tárgyáról adott meghatározás kritikátlan elfogadása, ezáltal a marxista társadalomszemlélet bizonyos feladása is megmutatkozik.

Ez igen tanulságos kell legyen a mi számunkra is, annál is inkább, mert az ellenforradalom nálunk a polgári szociológia rehabilitálásának, felélesztésének igényével lépett fel,⁹ továbbá jelenleg is vannak jóhiszemű szaktudósok, akik még nem állnak a marxista világnézet alapján, s akik a szociológiát a történelmi materializmuson kívül, attól függetlenül keresik. A marxista szociológia tárgykörének, sajátosságainak kidolgozásában tehát egyrészt számolni kell a revizionista veszéllyel, amely alapvetően a marxista társadalomszemlélet gyengítésének és a polgári szociológia rehabilitálásának igényével lép fel,¹⁰ másrészt igyekezni kell meggyőzni a társadalomtudományokkal foglalkozó nem-marxista tudósokat, egyetemi oktatókat arról, hogy a társadalom, s történelem szemléletének tudományos elméletét a történelmi materializmus jelenti, a marxista szociológia kidolgozásában a történelem materialista felfogása talaján állva kritikailag kell értékelnünk, bírálnunk a polgári szociológia tanítását a szociológia tárgyáról. Úgy vélem, az

⁸ Ezzel kapcsolatos J. Kuczynski nézeteinek bírálata a szovjet filozófusok által. Lásd: A. I. Verbin, V. Zs. Kelle, M. A. Kovalzon idézett cikkét.

⁹ Hasonlóan lépett fel a nemzeti burzsoázia jobboldali része Kínában 1956—57-ben, amikor a marxizmus ellen folytatott támadás során a történelmi materializmust a burzsoá szociológiával igyekezett pótolni, követelve a burzsoá szociológia kötelező oktatását az egyetemeken. Lásd: Jan Hin-sun: A Kínai Népköztársaságban folyó ideológiai harcokról. Voproszi filozófii. 1959. 6. sz.

¹⁰ Ilyen nézet nyilvánul meg egyes lengyel filozófusoknál, különösen Sigmund Bauman és Jeny Wietr-nál. Szerintük ma marxista szociológia nem létezik, az új modern szociológiát a burzsoá szociológusokkal együtt kell megteremteni. Ezt az álláspontot az amsterdami nemzetközi szociológiai kongresszuson (1956) is kifejtették. Lásd: M. D. Kammari: A tudomány megszabadítása az ideológiától — revizionista kitalálás. Voproszi filozófii. 1958. 7. sz.

alapvető kérdés a marxista szociológia tárgyának kidolgozásával kapcsolatban is: *szigorúan a marxizmus—leninizmus világnézetének talaján maradás* s e kereten belül a tudományos szociológia sajátosságainak, tárgykörének és feladatainak meghatározása.

*

Fenti kérdéssel kapcsolatos saját álláspontom ismertetésénél szükséges a történelmi materializmus keletkezése és jellege néhány sajátosságának vázolásából kiindulni.

Ismeretes, hogy a dialektikus és történelmi materializmus a tudomány és filozófia kétezer éves fejlődésének szerves folytatásaként és eredményeként jött létre. A folytonosság mellett azonban megszakítást, minőségi ugrást is jelent a marxista filozófia létrejötte. A marxizmus klasszikusai — különösen Engels — filozófiai írásaikban hangsúlyozzák, hogy a modern materializmus nem filozófia a szó régi értelmében, hanem világnézet. „Filozófián” az észből, a gondolkodásból levezetett zárt spekulációs rendszert értették. A dialektikus materializmus „egyszerű világnézet”,¹¹ amennyiben egyrészt nem spekulációs alapon az észből vezették le, hanem a valóság mozgásából vonatkoztatják el törvényeit és kategóriáit, másrészt nézőpontot, útmutatást ad a jelenségekhez való közeledéshez, kutatási irányt a szaktudományok számára, tételeit nem erőszakolják rá a szaktudományokra, mint a tudományok tudományaként jelentkező régi filozófia. Marx és Engels hangsúlyozzák azt, hogy a történelmi materializmus nem történetfilozófia, hanem történelemszemlélet.¹² A „történelemszemlélet” fogalom bevezetésének elvi jelentősége van. A történelmi materializmus *általános nézőpontot* ad a társadalomban, a társadalom történetében való eligazodáshoz. Ebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell azt, hogy a történelmi materializmus a marxi filozófiai materializmus szemléletének érvényesítését jelenti a társadalom történetének vizsgálatában, azaz: a materialista világnézetet a társadalom történetének, a társadalom eseményeinek, jelenségeinek szemlélete területén. Úgy vélem, hogy a történelmi materializmus fő problémái a társadalmi lét és a társadalmi tudat s az alap- és felépítmény köré csoportosíthatók.¹³ Ezek a kategóriák — illetve mozgásukban és egymáshoz való viszonyukban: törvények — adják a történelmi materializmus lényegét. E törvények, illetve kategóriák — e világnézet — alapján a történelmi materializmus meghatározza a társadalomnak, a társadalom történetének fő folyamatait. Ezek: a lét (gazdasági) oldal és a tudati (szellemi) oldal. A társadalmi lét mint elsődleges tényező a társadalomban a magántulajdon kialakulásával létrehozta a politikai folyamatot, amely az osztályokhoz és az államhoz kapcsolódik, azaz: az emberek történelmi cselekvése az osztálytársadalmak idején politikai formát ölt, közvetlenül ez a fő történelemalakító tényező. A politikai folyamat a társadalmi folyamat harmadik oldalának is nevezhető, amely csak az osztálytársadalmak idején jelentkezik. Továbbá: a termelési oldal szükségszerűen létrehozta — a termelőerők és termelési viszonyok dialektikus fejlődésén keresztül — a társadalmi-gazdasági alakulatokat, amelyek törvényszerűen váltják egymást a történelemben. — Így tehát a történelmi materializmus egy általános képet ad a mozgásban felfogott társadalomról, a történelemről. Ezzel megadja a világnézeti alapot a társadalom történetének és a társadalom szerkezetének vizsgálatához is. A társadalom szerkezetét elsősorban az alap és felépítmény kategóriája tárja fel, amennyiben az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokra konkretizálja a társadalmi lét és a társadalmi tudat kategóriáját.

Hangsúlyozni kell, hogy a történelmi materializmus távolról sem lép fel azzal az igénnyel, hogy az „egész társadalmat” megmagyarázza. A materialista történelemszemlélet a társadalom mozgásának, a történelemnek a legáltalánosabb törvényeit tárja

¹¹ Engels: Anti-Dühring. Szikra. Budapest 1950. 143. o.

¹² Elsősorban a Német ideológia c. műben.

¹³ A történelmi materializmus fundamentális világnézeti témái nézetem szerint a következők: a természet és a társadalom viszonyáról, a társadalmi lét és társadalmi tudat kapcsolatáról, a társadalom fejlődésében betöltött szerepükről, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének általános törvényszerűségeiről, a társadalom gazdasági alapjáról és felépítményeiről, a néptömegek és a történelmi személyiségek szerepéről, a társadalmi haladással kapcsolatos történelmi tevékenységükről szóló tanítás. Ezeket a témákat keresztmetszeti módon — tudományosan — megmagyarázható az emberek történelmi cselekvése, az emberiség történetének mozgása. Ezeket az alapvető, általános világnézeti (történelemszemléleti) jellegű témákat a társadalom fejlődésének egyes szakaszaira konkretizálják az olyan témák, mint pl. az osztályharcokról és államról (az osztálytársadalmak idejére) szóló tanítás.

fel, ezzel *világnézeti rendszert ad a társadalom vizsgálatához*, a társadalomhoz való közeli-déshez, a társadalmi események között való eligazodáshoz, azaz „történelemszemléletet” ad. A történelmi materializmus tudományos szemléletet biztosít a történelem területén.

A marxizmus, annak történelemfelfogása, nemcsak tartalmilag, de formailag sem függetlenül jött létre a régi társadalomfilozófiai tanításoktól. A XVIII. század a történetfilozófia százada volt, — Vicotól Hegelig. A marxizmus klasszikusainak alapvető művei azt bizonyítják, hogy a történelmi materializmust több vonatkozásban meghatározta a régi történetfilozófia. Meghatározta olyan értelemben egyrészt, hogy a régi filozófia „ideológikus” jellegének felismerése Marxot és Engelst arra sarkallta, hogy világnézetet, „történelemszemléletet” hozzanak létre helyette, amely visszaadja a valóságot. (A valóság visszaadására való törekvés a marxista filozófia osztálygyökereiből és történelmi hivatásából következik.) Másrészt a történelmi materializmus nem magyarázza meg az egész társadalmat azért, mert a történelmi idealizmussal, a történetfilozófiával szemben éppen a történelemhez való materialista közeledés *lényegét* kellett hangsúlyozni, azaz nem lehetett az egész társadalmat megmagyarázni (ezt csak „filozófiai” értelemben felfogott társadalomfelfogás „tudná”) hanem a fő mozgástörvényekre, azok materialista magyarázatára kellett a figyelmet fordítani. Nézetem szerint a marxizmus megalapítóinak művei erről tanúskodnak.

A történelmi materializmussal tehát létrejött a történelem mozgásának tudományos szemlélete. Mégegyszer hangsúlyozom, hogy a történelmi materializmus *világnézet* a társadalomban való helyes eligazodáshoz: azaz történelemszemlélet. A társadalom *történetének és szerkezetének tagozódását*, a társadalom történeti (társadalmi-gazdasági alakulatok stb.) és logikai (szerkezetbeli) tagozódását (társadalmi csoportok, osztályok stb.) *általános világnézeti szempontból* meghatározza. Ezzel tulajdonképpen a történelmi materializmus tudományos materialista *világnézeti alapot ad* a szociológia tudományának kiépítéséhez. Hangsúlyozni szeretném ezt szemben jó néhány revisionista szociológussal, akik a szociológiát a történelmi materializmustól függetlenül akarják létrehozni. Az eddigiekből logikusan következik, hogy *a tudományos szociológia kiépítése nem lehetséges a történelem tudományos materialista szemlélete nélkül, attól függetlenül*. Jelent-e ez azt, hogy a történelmi materializmus képezi a tudományos szociológiát? Nézetem szerint nem jelenti. A történelmi materializmus a tudományos szociológia világnézeti alapja, de nem maga a teljesen kiépített tudományos szociológia.

A tudományos szociológia nézetem szerint a történelem materialista szemléletére épülő *általános társadalomtudományt* jelent. A történelmi materializmus elsősorban világnézeti szempontból tárgyalja a társadalom általános mozgástörvényeit. Emellett ebből szervesen következik, hogy a történelmi materializmusnak, mint világnézetnek általános társadalomtudományi következtetései, következményei is vannak. Így pl. az osztálytagozódásról vagy az emberi együttélés formáiról (család, nemzetség, törzs, nemzet) szóló tanítás a materialista történelemfelfogás általános társadalomtudományi következményét jelenti. E témákat a gyakorlati pedagógiai munkában, a történelmi materializmusban tárgyaljuk. De ezek nézetem szerint is elsősorban szociológiai problémák.

Míg a történelmi materializmusban a világnézeti kérdésfeltevés a fő sajátosság, tőle eltérően a marxista szociológia (a tudományos szociológia, az általános társadalomtudomány) fő jellemzője: a társadalom általános törvényszerűségeinek és kategóriáinak *konkrét társadalomtudományi kutatása*. E problémáknak a társadalmi szaktudományok eredményeire támaszkodó konkrét vizsgálatával világnézetet is ad, azaz igazolja a történelmi materializmus fő világnézeti tételeinek helyességét, de fő sajátossága mégis a konkrét társadalomtudományi kutatás. Nézetem szerint a történelmi materializmus *világnézeti jellegétől* eltérően a marxista szociológiának van egy bizonyos *szaktudományi jellege*, abban a vonatkozásban, hogy a társadalom általános törvényszerűségeit és kategóriáit szaktudományi módon, mint egzakta társadalomtudomány kutatja *az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokban*. A tudományos szociológia tehát általános társadalomkutatást jelent a történelmi materializmus világnézete alapján.

A tudományos szociológia tárgya tehát nézetem szerint a *társadalmi viszonyok egészének vizsgálata*, a társadalom *történeti és egy társadalmi formában* (egy országban) létező objektív tagozódásának tanulmányozása, e tagozódás alapjául szolgáló *általános társadalmi törvényszerűségek és kategóriák* (jelenségek) *konkrét szociológiai kutatása*. A tudományos szociológia tehát *a társadalmi viszonyok tagozódásának tudománya*, s ilyen módon a társadalomról, a társadalmi-gazdasági alakulatról szóló általános tudományt jelenti.

A szociológia a társadalmi viszonyok tagozódását *a társadalmi szaktudományok eredményei alapján* tárja fel. Nézetem szerint a tudományos szociológia két legfontosabb „segédtudománya” a politikai gazdaságtan és a történettudomány. A polgári szociológiá-

ban a „segédtudomány” szerepét a szociográfia (az emberi közösségek egyes konkrét formáinak konkrét leírása), a demográfia (a népesedés, a népmozgalmak tudománya) az etnográfia (néprajz) és a statisztika töltik be. Úgy gondolom, ezeknek a tudományoknak, mint fő szociológiai segédtudományoknak a többi társadalmi szaktudomány közül való kiemelése a polgári szociológia empirikus tendenciájával, az általános törvényszerűségek kutatásától való visszahúzóddással magyarázható.

Szerintem a tudományos szociológiának elsősorban a politikai gazdaságtanra és a történettudományra kell támaszkodnia. A politikai gazdaságtan — Marx szavaival — a társadalom „anatómiáját” adja, feltárja az egyes társadalmi formációk gazdasági szerkezetét, ezzel az egyes társadalmi formák tagozódásának objektív alapját. Ilyen módon a tudományos szociológiának a szaktudományok közül elsősorban a társadalom elsődleges oldalát, a gazdasági folyamatot feltáró szaktudományra, a politikai gazdaságtanra kell épülnie. *A tudományos szociológia — a politikai gazdaságtanra épülő általános társadalomtudomány.* A történettudomány a történeti folyamat minden oldalával foglalkozik, a konkrét történeti kutatás és a sajátos törvényszerűségek feltárásának szintjén. Azaz: konkrétan feltárja az emberiség történeti fejlődésének eseményeit. Ezáltal a leggazdagabb konkrét anyagot adja a szociológiai kutatáshoz, általánosításhoz. Amíg tehát a szociológia pl. a családdal általában foglalkozik, s kutatja formáit a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban, addig a történettudomány a családot mint konkrét történeti jelenséget írja le az emberiség fejlődésének adott időpontjában és adott helyén, s ezzel tényanyagot ad a szociológiai általánosításhoz.

Összefoglalva a történelmi materializmus és a tudományos szociológia viszonyával kapcsolatban elmondottakat, megállapítható: 1. A materialista történelemfelfogás a társadalmi mozgás általános törvényszerűségeinek feltárásával (elsősorban a társadalmi lét és társadalmi tudat, a társadalom gazdasági alapja és felépítménye problémáinak megmagyarázásával) a tudományos szociológia világnézeti (történelemszemléleti) alapját jelenti. *A tudományos szociológia belső világnézeti (történelemszemléleti) lényegét a materialista történelemfelfogás képezi.* Ez az azonosság a történelmi materializmus és a marxista szociológia között. 2. Ez azonban konkrét azonosság, különbségeket is magába foglaló azonosság. A különbségek a következők:

a) amíg a történelmi materializmus vizsgálati szempontja a *világnézeti*, történelemszemléleti, addig a marxista szociológia hozzáállása az általános társadalmi törvényszerűségekhez és jelenségekhez a *szaktudományi* kutatás;

b) amíg a materialista történelemfelfogás a történelem mozgásának általános törvényszerűségeit tárja fel és ezáltal hűen visszatükrözi a történeti mozgás tendenciáját, addig a tudományos szociológia konkrétabb, az általános törvényszerűségeket és kategóriákat az *egyes társadalmi formákban*, az *egyes országokban* kutatja. A tudományos szociológiának nézetem szerint is elsősorban az egyes társadalom-gazdasági alakulatokhoz kell kapcsolódnia, s ilyen értelemben létre kell hozni az egyes társadalmi formációk szociológiáját;

c) a materialista történelemfelfogásra támaszkodva a tudományos szociológia olyan általános társadalmi jelenségeket kutat, amelyek közvetlenül már nem *világnézeti* (történelemszemléleti), hanem inkább általános társadalomtudományi jellegűek, tehát nem tartoznak történelmi materializmus lényegéhez. Ilyen általános társadalmi jelenségek, illetve témák pl. a társadalmi munkamegosztás, a család, a nemzet, az osztály és réteg, az állam, az egyén és társadalom stb. A tudományos szociológia *ilyen vonatkozásban is konkrétabb a történelmi materializmusnál.*

Az általános társadalomtudománynak, a tudományos szociológiának a létrehozása a jövő marxista kutatásának a feladata. A történelmi materializmust, mint a társadalomszemlélet tudományos világnézeti alapját Marx és Engels kiépítették. Most a történelmi materializmust az említett *konkrét társadalomkutatási* irányba kell fejleszteni, s ezzel létrehozni a tudományos marxista szociológiát. Elsősorban a modern kapitalizmus és a szocializmus általános társadalomtudományának a kiépítése a legközelebbi feladat, de létre kell hozni az elmúlt társadalmi formák szociológiáját is, hasonlóan ahhoz, ahogyan Engels nyilatkozott a kapitalizmus előtti társadalmi formációk politikai gazdaságtanának kiépítéséről.¹⁴

Molnár László

¹⁴ Engels: Anti-Dühring. Második rész. Politikai gazdaságtan. I. Tárty és módszer.